

**ԱԴԻԲԵԶԱՆՑԻՆԵՐԻ ԷԹՆՈԳԵՆԵԶԻ ՄԱՐԱԿԱՆ ԵՎ ԱՂՎԱՆԱԿԱՆ
ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 20-ՐԴ ԴԱՐԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

Հայկ Հակոբյան

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ,

Մենարայ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտ,

Արևելագիտության ինստիտուտ, Ռուս-հայկական (սլավոնական) համալսարան,

Հայաստան

Հոդվածը նվիրված է ադրբեջանական պատմագրության գաղափարական ձևավորման գործընթացին 1930-ականներից մինչև մեր օրերը: Ուշադրության առանցքում այն մեխանիզմներն են, որոնցով ձևավորվեց «տեղաբնիկության» խոսույթը՝ նպատակ ունենալով ներկայացնելու ադրբեջանցիներին որպես Հարավային Կովկասի հնագույն ժողովուրդ: Վերլուծվում են մարական և աղվանական տեսությունների ծագումն ու զարգացումը որպես խորհրդային գաղափարախոսության մեջ ձևավորված պատմական-քաղաքական կառուցումներ, որոնք հետագայում շարունակեցին գործել նաև անկախ Ադրբեջանի պետական գաղափարախոսության մեջ: Հոդվածը ցույց է տալիս, որ այս պատմաշարերը (նարատիվները) ծառայել են ոչ թե գիտական նպատակների, այլ քաղաքական շահերի, մասնավորապես հայկական մշակութային և պատմական ժառանգության յուրացմանը: Հատուկ ընդգծվում է, որ նույն մոդելը վերջին տասնամյակներում որդեգրել են նաև Ադրբեջանում ապրող ազգային փոքրամասնությունները՝ ստեղծելով իրենց սեփական «հին պետականության» առասպելները: Այս երևույթը բնութագրվում է որպես «հավաքական յուրացման» գործընթաց, որի նպատակը տարածաշրջանի իրական պատմական հիշողության փոխարինումն է արհեստական և քաղաքականապես շահավետ առասպելաբանությամբ: Ուստի հոդվածնառաջարկում է քննադատական հայացք նետել Ադրբեջանի պատմական գիտակցության վերակառուցման և մշակութային հիշողության մանիպուլյացիայի մեխանիզմների վրա:

Բանալի բառեր՝ ադրբեջանական պատմագրություն, տեղաբնիկության խոսույթ, մարական ծագման տեսություն, աղվանական ծագման տեսություն, պատմական հիշողության մանիպուլյացիա, մշակութային յուրացում:

Հոդվածը ներկայացվել է՝ 08.06.2025: Ընդունվել է տպագրության 12.08.2025:

The article was submitted on 08.06.2025 and accepted for publication on 12.08.2025.

Статья поступила 08.06.2025 и была принята к публикации 12.08.2025.

Ինչպես հղել՝ Հայկ Հակոբյան, «Ադրբեջանցիների էթնոգենեզի մարական և աղվանական տեսությունները 20-րդ դարի քաղաքական իրավիճակի փոփոխության համատեքստում», *Ցեղասպանագիտական հանդես* 13, no. 2 (2025), 130-145:

How to cite: Hayk Hakobyan, “The Median and Albanian Theories of Azerbaijani Ethnogenesis in the Context of Political Transformations of the 20th Century,” *Ts’eghaspanagitakan handes* 13, no. 2 (2025): 130-145.

Как ссылаться: Айк Акопян, “Мидийская и албанская теории этногенеза азербайджанцев в контексте политических трансформаций XX века,” *Цехаспанагитакан андес* 13, no. 2 (2025): 130-145.

1930-ական թթ. վերջերին Ադրբեջանի կոմունիստական կուսակցության առաջին քարտուղար Միրիուսեյն Բադիրովը հանձնարարեց ադրբեջանցի պատմաբաններին գրել Ադրբեջանի պատմություն, որը կներկայացներ ադրբեջանցի ժողովրդին որպես բնիկ բնակչություն՝ կտրելով նրան թյուրքական արմատներից¹: Բադիրովը շեշտում էր, որ, չնայած պատմության ընթացքում հաճախակի տեղի ունեցած նվաճումներին և օտար քաղաքական իշխանություններին, ադրբեջանական ժողովուրդը կարողացել է պահպանել իր ազգային մշակույթն ու մայրենի լեզուն²: Ռուսաֆիկացման վտանգի պայմաններում այս գաղափարն առավել լսելի էր ադրբեջանական հանրության շրջանում:

Այս խնդիրն ավելի հստակ ձևակերպվեց Ադրբեջանի կոմկուսի 1949 թ. XVII և 1951 թ. XVIII համագումարներում: Դրանք պարտավորեցնում էին ադրբեջանցի պատմաբաններին ուսումնասիրել «ադրբեջանական ժողովրդի պատմության այն կարևոր խնդիրները, ինչպիսիք են Մարաստանի պատմությունն ու ադրբեջանցիների ծագումը»³: Այլ կերպ ասած՝ ադրբեջանական իշխանությունները հաստատում էին, որ Մարաստանի բնակիչներն ադրբեջանցիների նախնիներն են, իսկ գիտնականները պետք է գտնեին դրա համապատասխան ապացույցները⁴:

1940 թ. նոյեմբերի 5-ին ԽՍՀՄ ԳԱ Ադրբեջանի մասնաճյուղի նախագահության նիստում Ադրբեջանի վաղ շրջանի պատմությունը հստակ նույնացվեց Մարաստանի պատմության հետ⁵: Այսպիսով՝ ԽՍՀՄ ԳԱ Ադրբեջանի մասնաճյուղի պատմության ինստիտուտը պարտավորվեց մշակել Ադրբեջանի պատմության նոր հայեցակարգ: Ադրբեջանի պատմության գրքի առաջին տարբերակի մշակումն ավարտվեց 1949 թ. գարնանը, և մայիսին այն քննարկվեց ԽՍՀՄ ԳԱ պատմության և փիլիսոփայության բաժնի գիտական նիստում: Դրա նախնական տարբերակը լույս տեսավ 1949 թ. որպես դպրոցական դասագրքի նախատիպ⁶:

Գլխավոր գաղափարներն էին, որ Ադրբեջանը բնակեցված է եղել Քարի դարից ի վեր, տեղական ցեղերը հետամնաց չեն եղել իրենց հարևանների համեմատ, քաջաբար պայքարել են բոլոր անցանկալի նվաճողների դեմ ու թեև ժամանակավորապես պարտվել են, բայց միշտ պահպանել են իրենց ինքնիշխանությունը: Հետաքրքրական է, որ Մարաստանի դերը «ադրբեջանական պետականության նախնական զարգաց-

1 St'u Саид Алиев, «К вопросу об этногенезе азербайджанских тюрок», в кн.: М. Н. Губогло (ред.), *III Конгресс этнографов и антропологов России, 8-11 июня 1999 г., Москва, Тезисы докладов* (Москва: Институт этнологии и антропологии РАН, 1999), 388: St'u նաև Victor Shnirelman, *The Value of the Past: Myths, Identity and Politics in Transcaucasia* (Osaka: National Museum of Ethnology, 2001), 104:

2 St'u Миргусейн Багиров, *Об очередных задачах интеллигенции Азербайджана* (Баку: Азернешр, 1950), 30:

3 Зиновий Ямпольский, *Атропатена и Кавказская Албания в I в. до н. э. – III в. н. э.* (Баку, 1952), 164; Зейнал Ибрагимов, Евгений Токарежский, *Развитие советской исторической науки в Азербайджане* (Баку: Изд-во Акад. наук АзССР, 1964), 37:

4 St'u Александр Климов, Ибрагим Джафарзаде, Зиновий Ямпольский, «Об итогах изучения территории Азербайджана за 20 лет», *Известия Азербайджанского филиала Академии наук СССР*, 2 (1940): 65-71:

5 St'u Игорь Дьяконов, *Книга воспоминаний* (Санкт-Петербург: «Европейский дом», 1995), 731; Ага Сумбатзаде, *Азербайджанская историография XIX-XX вв.* (Баку: ЭЛМ, 1987), 102-109:

6 St'u Shnirelman, *The Value of the Past*, 104:

ման» մեջ դեռ երկրորդ պլան էր մղված, աղվանական թեման՝ գրեթե անտեսված, իսկ տեղական բնակիչներն անվանվում էին «աղբբեջանցիներ»՝ անկախ նրանից, թե պատմական որ ժամանակաշրջանի մասին էր խոսքը⁷:

Այսպիսով՝ հեղինակները նույնացնում էին ժողովրդին այն տարածքի հետ, որտեղ նա ապրում էր, և այդ պատճառով էլ անհրաժեշտ չէին համարում քննարկել աղբբեջանցի ժողովրդի ձևավորման հարցը: Նրանք դեռևս հանդուրժում էին նաև այն փաստը, որ Արցախում բնակիչները «անցել էին հայերենի», հոգևորականությունը գրում էր գրաբարով, և սելջուկյան արշավանքներն ստիպել էին բնիկներին անցնել թյուրքական լեզվի: Նրանց շատ ավելի անհանգստացնում էր իսլամը. այն ներկայացվում էր որպես օտար հավատ⁸:

Իրականում այս հատորը Խորհրդային Աղբբեջանի գիտնականների մշակած Աղբբեջանի պատմության առաջին համակարգային ներկայացումն էր: Հաջորդ՝ վերանայված տարբերակում հեղինակները հղում էին անում Միխայիլ Կալինինի՝ 1940 թ. Մոսկվայում կուսակցական ակտիվի ժողովում ունեցած ելույթին: Նա խոսում էր խորհրդային հայրենասիրության մասին և կոչ անում գնահատելու «մեր ժողովրդի վաղ պատմության արմատները»: Նա նաև ասել էր. «Խորհրդային հայրենասիրությունը մեր ստեղծագործ նախնիների գործունեության ուղիղ ժառանգն է»: Կալինինը հորդորում էր ճանաչել սեփական պատմական ծագումնաբանությունը և հպարտանալ էպիկական ու պատմական հերոսներով, ինչը և իրենք փորձում էին տեղայնացնել Աղբբեջանում⁹: Հետևելով դրան՝ վերանայված դասագրքի հեղինակները պնդում էին, որ յուրաքանչյուր հայրենասեր պարտավոր է ճանաչել աղբբեջանցի ժողովրդի անցյալը՝ սկսած ամենահին ժամանակներից:

Իր էությանը, սա ուղղակիորեն դրված հանձնարարություն էր: Այն հաստատում էր, որ աղբբեջանցի ժողովուրդը ոչ թե 19-րդ կամ 20-րդ դարերում է ձևավորվել, այլ նրա արմատները պետք է փնտրել հնագույն անցյալում և հենց այն տարածքում, որտեղ այժմ բնակվում է: Դասագրքում շեշտվում էր աղբբեջանցիների տեղաբնիկությունը: Այս գաղափարը հաստատելու համար հեղինակներն առաջ էին քաշում մի քանի հիմնավորումներ: Նախ՝ նրանք հրաժարվում էին աղբբեջանցիների նախնիներին որևէ օտար ժողովրդի հետ նույնացնելուց և, ի տարբերություն խորհրդային ընդհանուր մոտեցման, լեզուն չէին համարում ժողովրդի հիմնական բնութագիրը: Նրանց համար շատ ավելի կարևոր էին ազգի տարածքային ինքնությունը և նյութական ու մտավոր մշակույթը, որը ժառանգվել էր նախնիներից¹⁰:

Երկրորդ՝ նրանք նույնպիսի եռանդով փորձում էին նվազեցնել կրոնի դերն ազգային ինքնության մեջ՝ ընդգծելով, որ իսլամից առաջ աղբբեջանցիները դավանել են տարբեր կրոններ:

Եվ վերջապես՝ նրանք պնդում էին, որ բոլոր օտար խմբերը, որոնք դարերի ընթացքում ներթափանցել էին Աղբբեջան, թվով փոքր էին, մշակութային առումով՝ ավելի

7 Տե՛ս նույն տեղում:

8 Տե՛ս նույն տեղում:

9 Տե՛ս նույն տեղում, 105:

10 Տե՛ս նույն տեղում:

հետամնաց, ուստի արագ ձուլվել էին տեղացիների հետ՝ առանց նրանց վրա էական ազդեցություն թողնելու: Այլ կերպ ասած՝ ադրբեջանցիները նույնացվում էին շրջանի ամենահին բնակչության հետ որպես ժողովուրդ, որը գրեթե չէր փոխվել դարերի ընթացքում, և այդպիսով նրանց շնորհվում էր «հավերժական գոյության» երաշխիք¹¹:

Բայց ովքեր էին հենց այդ «նախաադրբեջանցի» նախնիները: Հեղինակները նրանց նույնացնում էին «մարերի, կասպերի, աղվանների և այլ ցեղերի հետ, որոնք ապրել են Ադրբեջանի տարածքում մոտ երեք հազար տարի առաջ»¹²: Նրանք պնդում էին, որ վաղ ադրբեջանցիներն իրենց զարգացման մակարդակով գերազանցում էին պարսիկներին և գրեթե չէին տարբերվում հայերից ու վրացիներից: Մասնավորապես 5-րդ դարում Մեսրոպ Մաշտոցի (մոտ 350-439/440) ստեղծած աղվանական այբուբենը ներկայացվում էր որպես իրապես ադրբեջանական գրավոր համակարգ¹³: Այդպիսով ադրբեջանցիներին վերագրվում էր վաղ գրավոր մշակույթի ավանդույթ, որը կարող էր մրցել թե՛ վրացական, թե՛ հայկական մշակույթների հետ¹⁴:

Դասագրքի հիմնական ուղերձներն էին. նախ՝ խորհրդային ադրբեջանցիները ոչինչ չունեն սովորելու պարսիկներից և որևէ պատճառ չունեն ավստսալու իրանական մշակույթի կորստի համար: Ընդհակառակը՝ «վաղ ադրբեջանա-մարական մշակույթն ուժեղ և դրական ազդեցություն է ունեցել պարսկական, այսպես կոչված, Աքեմենյան մշակույթի ձևավորման վրա», իսկ իրանական պետությունը, ըստ հեղինակների, հետագայում զբաղվել է միայն ադրբեջանական մշակույթի կործանմամբ¹⁵:

Երկրորդ՝ ներկայացվում էր, որ ադրբեջանցիները պատճառ չէին ունեցել զգալու սեփական «անլիարժեքությունը» հայերի և վրացիների համեմատ: Դասագրքում նշվում էր, որ ադրբեջանական պետությունը ձևավորվել է վաղ ադրբեջանցիների շրջանում, իսկ Պարսկաստանը ներկայացվել է որպես ամենավնասակար գործոնը, որը համառորեն փորձել է հպատակեցնել Ադրբեջանը: Սակայն միացումը Ռուսաստանին համարվել է «չարյաց փոքրագույնը», որն այն ստանդարտ ձևակերպումն էր, որն այդ ժամանակ ընդունված էր բոլոր խորհրդային պատմագրքերում:

Դասագրքի կարևոր թեմաներից էր տարբեր նվաճողների դեմ ադրբեջանցի ժողովրդի դարավոր պայքարը ներկայացնելը: Այս միտումը հատկապես ընդգծվել է Ադրբեջանի պատմագրության մեջ Հայրենական մեծ պատերազմի ժամանակ, երբ պատմաբանները պարտավոր էին նպաստել խորհրդային ժողովրդի հայրենասիրական դաստիարակությանը¹⁶: Նախքան պատերազմը Բաբեկի (9-րդ դար) շարժումն ընկալվել է դասակարգային պայքարի տեսանկյունից՝ որպես ադրբեջանցի ժողովրդի պայքար ֆեոդալիզմի դեմ¹⁷: Բայց այդուհետ անհրաժեշտություն առաջացավ

11 Տե՛ս *История Азербайджана* (краткий очерк) (Баку: Азербайджанский филиал АН СССР, 1941), 17-18:

12 Նույն տեղում, 17:

13 Տե՛ս նույն տեղում, 42:

14 Տե՛ս Shnirelman, *The Value of the Past*, 105:

15 Տե՛ս *История Азербайджана* (краткий очерк), 21-27:

16 Տե՛ս Ибрагимов, Токаржевский, «Развитие советской исторической науки в Азербайджане», 35-36:

17 Տե՛ս *История Азербайджана* (краткий очерк), 59-66:

այն ներկայացնելու որպես ազգային-ազատագրական շարժում արար նվաճողների դեմ¹⁸:

Ինչ վերաբերում է Լեոնային Ղարաբաղին, նրանք ընդգծում էին վերջինիս տնտեսական խոր կապերն Ադրբեջանի որոշ ցեղերի հետ¹⁹, այսպիսով վերարտադրելով այնպետք, որը մեծ դեր է ունեցել 1920-ականների սկզբին Լեոնային Ղարաբաղի՝ Խորհրդային Ադրբեջանի կազմում ներառվելու հիմնավորման մեջ:

Ադրբեջանի պատմությունը հաջորդիվ փորձել են խմբագրել 1945-1946 թվականներին: Ըստ դրա՝ նախ՝ ադրբեջանցիները կազմավորվել են Արևելյան Անդրկովկասի և Հյուսիսարևմտյան Իրանի վաղ բնակիչներից, և երկրորդ՝ չնայած նրանք ենթարկվել են որոշ ավելի նոր նվաճողների (սկյութներ և այլք) ազդեցությանը, սակայն այդ ազդեցությունը երկրորդական նշանակություն է ունեցել: Այս գրքում նորույթն այն էր, որ փորձ էր արվում ադրբեջանցիների պատմությունը հասցնելու ավելի հին ժամանակներ՝ այս անգամ ադրբեջանցիների նախնիներին՝ նույնացնելով ադրբեջանական տարածքում բրոնզեդարյան մշակույթների կրողների հետ²⁰:

Իրականում քննարկվող երկու հատորներն էլ հիմնականում կենտրոնացած էին քաղաքական պատմության վրա, իսկ տնտեսական և մշակութային խնդիրները մակերեսայնորեն էին քննարկվում. էթնիկ պատմությունն ընդհանրապես ներառված չէր, և Ադրբեջանի տարածքում երբևէ բնակված բոլոր մարդիկ անխտիր հաշվվում էին որպես ադրբեջանցիներ և իրանցիների հանդեպ հակադրության մեջ էին ներկայացվում: Եվրոպայում տարածքային նվաճումներին զուգահեռ՝ Ստալինը լրջորեն մտածում էր Խորհրդային Միության հարավային տարածքների ընդլայնման մասին: Խոսքը միայն Միջերկրական ծով հասնելու անցուղիների հին խնդրի մասին չէր. այն նաև Իրանի հաշվին տարածքների ձեռքբերման նպատակ էր հետապնդում:

Խորհրդային իշխանություններն արեցին ամեն հնարավորը՝ «գիտականորեն» հիմնավորելու իրենց զավթողական նկրտումները տարածաշրջանում: Այնուամենայնիվ, ակադեմիական հիմքեր չկային Կովկասյան Աղվանքի և Հարավային Ադրբեջանի (Ատրպատական) վաղ պատմությունը նույնը համարելու համար: Վաղ ժամանակներում, ինչպես նաև Վաղ միջնադարում այնտեղ ապրում էին միմյանցից ամբողջովին տարբերվող ժողովուրդներ, որոնք ոչ մի ընդհանուր բան չունեին, լինի դա մշակույթը, թե լեզուն:

1941-1946 թվականներին՝ խորհրդային զորքերի կողմից Հյուսիսային Իրանի օկուպացիայի ընթացքում, այնտեղ սկսվում է հակաիրանական բուռն քարոզչություն, որով փորձեր արվեցին զարգացնելու ադրբեջանցիների ինքնագիտակցությունը և ձևավորելու մեկ ու ընդհանուր ադրբեջանական ինքնություն: Օրակարգում էր իրանական Ադրբեջանի միացումը Խորհրդային Ադրբեջանին, ինչը նշանակում էր ԽՍՀՄ-ի կողմից Իրանի զգալի հատվածի յուրացում: Քարոզչությունն ավելի արդյունավետ դարձնելու համար խորհրդային զորքերն Իրանում հիմնականում կազմավորվում էին

18 St'u Зейнал Ибрагимов, *Писатели и историки о мужестве и доблести азербайджанцев*. Азерб. фил. ИМЭЛ при ЦК ВКП(б), Ин-т истории партии им. Ст. Шаумяна (Баку: Азенешпр, 1943), 20-27:

19 St'u *История Азербайджана* (краткий очерк), 38:

20 St'u Shnirelman, *The Value of the Past*, 105:

ադրբեջանցիներից, որոնք իրենց ընտանիքներով տեղափոխվում էին այնտեղ: Թվում էր, թե մոտ է «բոլոր ադրբեջանցիների միությունը», իսկ «Մեծ Ադրբեջան» տերմինը դարձավ ժողովրդական: Սակայն իրավիճակն սկսվեց փոխվել աշխարհաքաղաքական համապատասխան փոփոխությունների համատեքստում:

1954 թվականին անցկացվեց կոնֆերանս Ադրբեջանի ԽՍՀ գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտում, որի ընթացքում դատապարտվեցին Բաղիրովի ժամանակաշրջանի պատմության խեղաթյուրումները²¹: Սա հատկապես ժամանակին էր, քանի որ Բաքվի պատմության ինստիտուտի համար Իգոր Դյակոնովի իրականացրած մարական պատմության լայն ուսումնասիրությունը ցույց տվեց ադրբեջանցիների նախնիների և մարերի միջև մտացածին սերտ կապերի կասկածելիությունը²²:

Ի վերջո, պատմաբաններին տրվեց նոր հրաման՝ վերախմբագրելու «Ադրբեջանի պատմությունը»: Այս եռահատորյակը լույս տեսավ Բաքվում 1958-1962 թթ.: Առաջին հատորը վերաբերում էր վաղ ժամանակաշրջաններին՝ հասնելով մինչև Ադրբեջանի միացումը Ռուսաստանին: Հատորը կազմողների թվում հնագետներ չկային, չնայած այն սկսվում էր պալեոլիթյան դարաշրջանով: Միևնույն ժամանակ ընթերցողը տեղեկացվում էր, որ հատորը քննվել է ԽՍՀՄ բոլոր հիմնական հետազոտական կենտրոններում, որտեղ ուսումնասիրում էին Կովկասի պատմությունը, և խորհրդային լավագույն պատմաբանները մասնակցել են հատորի շուրջ ծավալված քննարկումներին:

Հատորում շեշտվում էր, որ Ադրբեջանը վաղ ժամանակներից ունեցել է բարձր մշակույթ: Հյուսիսային և Հարավային Ադրբեջանները դիտվում էին էությունակից, իսկ հյուսիսի միացումը Ռուսաստանին որակվում էր պատմական առաջադիմական գործընթաց²³: Հատորը կենտրոնանում էր հիմնականում Հյուսիսային Ադրբեջանի վրա՝ իբրև այն տարածքի, որը ներկայացվում էր որպես հիմք Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի համար: Հարավային Ադրբեջանը հետաքրքիր էր միայն նրանով, որ մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակում այնտեղ զարգացել էին վաղ պետություններ: Ադրբեջանի անվանումը կապվում էր հարավային Ադրբեջանում գոյություն ունեցող պետության անվան հետ, և հեղինակներն այս վաղ քաղաքական միավորները դիտարկել են որպես ադրբեջանական պետականության զարգացման հաջորդական փուլեր²⁴: Ըստ նրանց՝ Ատրպատականի տարածքում կազմավորվել է նոր ժողովուրդ, որը դարձել է ապագա ադրբեջանական ազգի էթնոգենեզի հիմքը²⁵:

Աղվանքը կամ Կովկասյան Ալբանիան վաղ շրջանի ևս մեկ պետություն էր, որ գրավեց հեղինակների ուշադրությունը: Հատորում չեն քննարկվել այդ պետության սահմանները. դրա տարածքը ներկայացվել է շատ լայն՝ Թերեք գետից հյուսիս մինչև Կուրի և Արաքսի ստորին հոսքերը: Կովկասյան Ալբանիան ներկայացվել է որպես հարուստ շրջան, որտեղ մ.թ.ա. 1-ին դարում ստեղծվել է պետություն, որը շարունա-

21 St' u Shnirelman, *The Value of the Past*, 109:

22 St' u Дьяконов, *Книга воспоминаний*, 731:

23 St' u *История Азербайджана* в 3 т., Акад. наук Азерб. ССР. Ин-т истории. Под ред. чл.-кор. Акад. наук Азерб. ССР Игара Гусейнова [и др.] (Баку: Изд-во Акад. наук АзССР, 1958), VII:

24 St' u նույն տեղում, 44:

25 St' u նույն տեղում, 49:

կարար զարգացել է մինչև 4-րդ դարի վերջը, երբ Սասանյան Իրանը նվաճեց այն: Հատորի հեղինակները Կուր գետի աջափնյա տարածքները (Ուտիք, Արցախ, Փայտակարան) առանց վարանելու ներառել են Աղվանքի կազմում: Նրա ենթակայությունը հայկական թագավորությանը նշվել է միայն հպանցիկ: Այս ամենին զուգահեռ՝ 1950-ականների վերջից թյուրքական լեզվի, էթնոգենեզի հարցերով զբաղվող գիտնականներն սկսեցին ավելի շատ հետաքրքրվել իրենց մայրենիով: 1960-ական թվականներից սկսած՝ ավելի շատ աղբյուրների գիտնականներ սկսեցին պնդել, որ Արևելյան Ասորկովկասի թուրքացումը կապված էր հոների հետ²⁶:

1950-1960-ական թվականներին Աղբյուրներում նկատելի էր աղբյուրների հինքության ամրապնդման երևույթը՝ պայմանավորված աղբյուրների բնակչության արագ աճով, քաղաքաշինության զարգացմամբ և ռուսականացմանը դիմադրությամբ: Այս գործընթացները ոգեշնչում էին ոչ միայն պատմաբաններին, այլև գրողներին: Պատմաբանները գրողների ուշադրությունը հրավիրում էին նոր թեմաների ու պատմական նոր հերոսների վրա, և գրողները կարող էին ներկայացնել դրանք առանց գիտական հիմնավորվածության, ինչը պատմաբանների համար դեռ վտանգավոր էր գիտական գրաքննության պատճառով: Վաղ թուրքերի պատմությունը հատկապես բուռն երևակայության արդյունք էր²⁷:

Արդեն 1960-1970-ական թթ. աղբյուրների գիտնականները բաժանվեցին երեք խմբի: Ընդհանուր առմամբ բոլորն ընդունում էին աղբյուրների տեղաբնիկության գաղափարը: Նրանց մի մասը շարունակում էր աղբյուրների նախնիներին նույնացնել Աղբյուրների նախաթուրքական բնակչության հետ («Աղվանական գաղափար») և պնդում էր, որ բուռն թուրքացումը տեղի է ունեցել միայն 11-12-րդ դարերում: Մյուս խումբը համաձայն էր այս մոտեցման առաջին մասի հետ և փորձում էր թուրքացման գործընթացը տանել ավելի վաղ ժամանակներ: Երրորդները պնդում էին, որ աղբյուրների նախնիները թուրքախոս էին հենց սկզբից: Երեք խմբերն էլ ձգտում էին աղբյուրներին ներկայացնելու որպես տեղաբնիկ կամ արքայի գնդի ժողովուրդ և հակադրելու նրանց այդ ազգի մեջ մեծ ներկայություն ունեցող իրանական սուրբ-տրատին, հատկապես՝ աղբյուրների թյուրքական ծագման տեսությամբ, ինչը հետստալինյան շրջանում արդեն դադարել էր արգելված լինելուց:

20-րդ դարի աղբյուրների հայտնի պատմաբաններ ակադեմիկոս Զիա Բունիաթովը և մեռած լեզուների մասնագետ Իգոր Ալիևը «աղվանական» տեսակետի առաջնորդներն էին: Իգոր Ալիևը (1924-2004) 1945 թ. ավարտել է Աղբյուրների պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետը, 1949 թ.՝ պաշտպանել իր թեկնածուական թեզը Մարաստանի պատմության մասին, այնուհետ՝ 1940-ական թթ. վերջին, նշանակվել է Բաքվի պատմության ինստիտուտի վաղ պատմության բաժնի ղեկավար՝ պաշտոնը զբաղեցնելով 40 տարի: Լենինգրադի արևելագիտության ինստիտուտում ակադեմիկոս Վասիլի Ստրովեի ղեկավարությամբ չորս տարվա ասպիրանտական կրթության ընթացքում Ալիևը 1960 թ. Մոսկվայի արևելագիտության ինստիտուտում

26 St' u Ryzvan Guseynov, «О тюрках IV-VII вв. в зоне Кавказской Албании», в кн.: Алиев И. (ред.), *Вопросы истории Кавказской Албании* (Баку: Изд-во Акад. наук Азерб. ССР, 1962):

27 St' u Shnirelman, *The Value of the Past*, 109:

պաշտպանեց իր դոկտորական թեզը՝ «Մարաստանի պատմություն» վերնագրով: Պետք է նշել, որ ակադեմիկոս Ստրուվեն նույնպես, հավանաբար կրելով ժամանակի քաղաքական իրավիճակի որոշ հանգամանքների հետևանքները ու անկախ դրանից, քննադատական մոտեցում ուներ Ալիևի «գիտական» հայացքների նկատմամբ: Այսպես՝ նա ատենախոսության վերաբերյալ իր կարծիքում գրել է. «.... 172-187-րդ էջերը զբաղեցնում է փորձը՝ լուծելու ադրբեջանական ազգության էթնոգենեզի բարդ խնդիրը: Այս խնդիրը հեղինակի ուշադրությունը կենտրոնացնում է «türk» տերմինի և դրան առնչվող այլ հարցերի վերլուծության վրա: Քանի որ ընկեր Ալիևի հետազոտությունը տվյալ հարցում որոշ կասկածներ է հարուցում իմ մեջ, կթույլատրեմ ինձ տալ այդ գնահատականը փոքր-ինչ ներքևում, երբ կխոսեմ Ի. Ալիևի աշխատանքի այն հատվածներին մասին, որոնց շուրջ ես որոշ կասկածներ ունեմ»²⁸:

Ալիևը, կենտրոնանալով Մարաստանի պատմության վրա, կարևոր դերակատարում է հատկացրել մարերին ադրբեջանական էթնոգենեզում: Նրա այդ մենագրությունը պատասխան էր ադրբեջանական իշխանության ցանկությանը՝ հիմնավորելով ադրբեջանցիների տեղաբնիկության տեսությունը: Չնայած մարական պատմության՝ մեզ հասած սկզբնաղբյուրները խիստ սակավ են, նա բավական հաջող կատարեց այդ քաղաքական առաջադրանքը: Նրա տեսակետները հիմնված էին այն գաղափարի վրա, որ Ադրբեջանի տարածքում սկզբից մինչև հետագա դարերը բնակչության և մշակույթի անընդհատականություն է եղել²⁹:

Ադրբեջանցի հայտնի մյուս պատմաբանը ակադեմիկոս Զիա Բունիաթովն էր (1921-1997), ով առավել հետևողական պաշտպանն էր «աղվանական գաղափարի»: Նա սկսեց ուսումնասիրել ադրբեջանցիների նախնիների ծագումն այն ժամանակ, երբ «մարական գաղափարը» արդեն անկում էր ապրում: Այդ պատճառով էլ, լինելով տեղաբնիկ մոտեցման կողմնակից, Բունիաթովն անմիջականորեն կապեց ադրբեջանցիների նախնիներին Աղվանքի բնակիչների հետ³⁰: Նրա այս տեսակետներն ազդեցին ադրբեջանական պատմագիտական ոլորտի վրա հետագա տասնամյակներում:

Բունիաթովը վաղմիջնադարյան շրջանի մասնագետ էր, որի նպատակն էր ապացուցել, որ ադրբեջանցիների արմատներն աղվանական են, ինչը նա հետևողականորեն փորձում էր անել իր մենագրություններում ու հոդվածներում: Ներկայումս նկատվում է այս բոլոր տեսությունների յուրահատուկ մի միախառնում. ադրբեջանական ժողովրդի էթնոգենեզի մեջ, ըստ ադրբեջանցի հեղինակների, մասնակցել են և՛ մարերը, և՛ աղվանները, որոնք իրենց հերթին ներկայացվում են որպես թյուրքեր³¹: Թերևս

28 Иггар Алиев, *История Мидии*, т. I. Введение в историю Мидии. Кандидатская диссертация (1948), Выпуск 4 (Баку: Институт истории и этнологии Национальной академии наук Азербайджана, 2025), 7.

29 Ավելի մանրամասն տե՛ս Иггар Алиев, *Очерк истории Атропатены* (Баку: Азернешр, 1989):

30 Ավելի մանրամասն տե՛ս Зия Буниятов, «Ещё раз о неизданных страницах “Истории Агван” Моисея Каганкатваци», *Известия Академии наук Азербайджанской ССР. Серия истории*, 4 (1961): 3-9; Зия Буниятов, *Азербайджан в VII-IX вв.* (Баку: Изд-во Академии наук Азерб. ССР, 1965); Зия Буниятов, «О хронологическом несоответствии глав “Истории Агван” Моисея Каганкатваци», *Доклады Академии наук Азербайджанской ССР*, 4 (1965): 65-67:

31 Վերագրյալը հստակ նկատելի է ադրբեջանական հատկապես վերջին շրջանի հրատարակություններում, մասնավորապես՝ Ադրբեջանի նախագահի աշխատակազմում բարձր պաշտոն զբաղեց-

«աղվանական տեսության» այժմեականությունը պայմանավորված է նաև նրանով, որ իրանական ուղղությամբ էքսպանսիան ներկայումս նպատակահարմար չէ, բայց արդիական է ու շարունակում է օրակարգային մնալ Արցախի ու Արցախի նյութական և ոչ նյութական մշակութային ժառանգության յուրացման քաղաքականությունը, որում միանգամայն ձեռնադրված է աղվանական տեսությունը:

Քանի որ ներկայիս Ադրբեջանի Հանրապետության տարածքների հիմնական մասը տարբեր ժամանակաշրջաններում ներառված է եղել կովկասյան հնագույն պետություններից մեկի՝ Աղվանքի կազմում, որը տարածաշրջանում Հայաստանից հետո երկրորդն էր, որ ընդունել է քրիստոնեություն³², և կովկասյան ազգերը եղել են Աղվանքի հավաքական ինքնության գունապնակի բաղկացուցիչ մաս³³, ուստի աղվանական ինքնությունը դառնում է ցանկալի «շինանյութ» ոչ միայն ադրբեջանական ինքնության, այլև լեզգիական, ռուստուլական և կովկասյան այլ ազգերի ինքնության ձևավորման համար³⁴: Այդ պատմաշարերում մենք հաճախ բախվում ենք մի երևույթի, որը կարելի է անվանել անցյալի ոչ ուղղակի յուրացում, երբ «օտար» ինքնությանն առնչվող ցանկացած նյութ գրկվում է ներկա հակառակորդների պատմության մաս լինելու իրավունքից, տվյալ դեպքում՝ հայկական մշակույթի մաս լինելուց: Մշակութային օբյեկտների օտարումը տեղի է ունենում բազմաթիվ հուշարձանների վերամեկնաբանման, վերագրման միջոցով, մասնավորապես և առաջին հերթին՝ եկեղեցիների ու գերեզմանաքարերի պարագայում, քանի որ անցյալի այդ «վկաները» այն ապացույցներն են, որոնք խանգարում են վերոհիշյալ տիրապետող դիսկուրսին: Դրանք ոչ միայն անցյալի հետքեր են, այլև պաշտվող, սուրբ վայրեր՝ հանդիսանալով հավաքական «հիշողության հիմնաքարեր»³⁵, ինքնության խորհրդանիշներ: Նմանատիպ տիրապետող հիշողությունից տարբերվող և այդ տիրույթում արմատացած հիշողությունները կարելի է բնութագրել որպես այլընտրանքային «պատմողական» մոդել, որն ուղղակի հակադրվում է ընդհանուր և տիրող, վաղուց հաստատված «պատմողական» կառուցվածքին և գոյություն ունի ի հեճուկս վերջինիս անվերապահ գերազանցության³⁶: Պարզ է, որ այդ դիսկուրսն առկա է ադրբեջանական հանրույթի ու նաև

րած Ֆուադ Ախունդովի գրքերում (տե՛ս Գուլադ Ախունդով, *Разрушители фальсификаций*, т. 1 (Баку: Издательство «Azer-Globe», 2012), т. 2 (Баку: CBS, 2014), Գուլադ Ախունդով, *О причинах исчезновения книги Иосифа Орбели*, сост. Р. Гусейнов, пер. с древнеарм. З. Алексидзе [и др.] (Баку: Центр истории Кавказа при Институте общественно-политических исследований «Azer-Globe», 2018):

32 St'u Jost Gippert und Jasmine Dum-Tragut, *Caucasian Albania, An International Handbook* (Berlin/Boston, 2023), 288:

33 St'u Jost Gippert, Wolfgang Schulze, Zaza Aleksidze, Jan-Pier Mahé (eds.), *The Caucasian Albanian Palimpsests of Mt. Sinai*, 2 vols. (Turnhout, 2009), I, II-1-84:

34 St'u Գադժի Աբդուրաքիմով, *Кавказская Албания-Лезгистан: история и современность* (СПб.; Махачкала: Изд-во Даг. гос. пед. ун-та, 1995), 11:

35 St'u Եան Ասսման, *Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности*, пер. с нем. М. М. Сокольской (Москва: Языки славянской культуры, 2004), 40:

36 St'u Եալյա Զերուբաբել, *Динамика коллективной памяти. Империя и нация в зеркале исторической памяти* (Москва: Новое издательство, 2011), 22-23:

Ադրբեջանի ազգային փոքրամասնությունների շրջանում, ինչը, գիտության մեջ ընդունված տեսակետներին զուգորդելով, կարելի է համարել հակահիշողություն (անգլ.՝ counter-memory):

Ուսումնասիրվող խնդրի համատեքստում պատմական հուշարձանների վերաիմաստավորման ընթացքում քրիստոնեական հուշարձանները, մասնավորապես՝ տապանաքարերը և դրանց վրա առկա տապանագրերը, սկսում են դիտարկվել որպես աղվանական, իսկ բուն աղվանականը վերագրվում է, օրինակ, լեզգիական համայնքին, ինչը հավանաբար խրախուսվում է նաև ադրբեջանական իշխանությունների կողմից կամ առնվազն ստանում է նրանց լուռ համաձայնությունը: Կեղծ գիտական տեսակետներ են հորինում ոչ միայն ադրբեջանցի գիտնականները, այլև վերոնշյալ ազգային փոքրամասնությունների առանձին ներկայացուցիչներ: Այսպես՝ արդեն հետխորհրդային շրջանում ադրբեջանական հակազիտական տեսակետներին համահունչ սկսեցին հորինվել կեղծ ձեռագրեր, որոնց վերծանությունը նույնպես կատարվում էր լեզգիերենի միջոցով, կամ կեղծ արձանագրություններ, որոնք իբր հայտնաբերվել են ռուսուկական արեալում³⁷: Իհարկե, սա պայմանավորված է նրանով, որ հիշյալ ժողովուրդները, ի տարբերություն հին մշակույթ ունեցող հայերի ու վրացիների, քարակերտ հուշարձաններ չեն թողել՝ բացի մզկիթներից ու սրբերի դամբարաններից, որոնք կոնկրետ ազգային պատկանելություն չունեն. դրանք ընդհանուր մուսուլմանական կառույցներ են, և իսլամադավան յուրաքանչյուր ազգ կարող է հավակնել լինելու դրանց ստեղծողը, այդ թվում և հատկապես՝ տիտղոսակիր ժողովուրդը³⁸: Խոսքը, իհարկե, պարսկերեն կամ արաբերեն արձանագրություններ ունեցող բերդերի և այլ շինությունների մասին չէ, որոնք պարսկական տիրապետության շրջանի հուշարձաններ են:

Եզրակացություններ

Ադրբեջանական պատմագրության ձևավորումը 1930-ական թթ. վերջերից ի վեր ինքնության կառուցման և պատմական հիշողության մանիպուլյացիայի պետականորեն ուղղորդված հետևողական գործընթաց է: Սկսած Միրիուսեյն Բադիրովի նախաձեռնություններից՝ Խորհրդային Ադրբեջանի պատմաբանները պարտավորվեցին մշակել «նոր» ազգային պատմություն, որը կկտրեր ադրբեջանցիներին իրենց իրական՝ իրանական արմատներից ու կներկայացներ նրանց որպես այս տարածքի բնիկ ժողովուրդ: Այս «տեղաբնիկության խոսույթը» հետագայում դարձավ պետական ինքնության հիմքերից մեկը: Այն իր զարգացման ընթացքում անցավ մի քանի փուլ. սկզբում՝ մարական տեսությունը, այնուհետև՝ աղվանական, հետագայում՝ թյուրքական, ապա՝ վերջին երկուսի համակցությամբ: Եթե «մարական» վարկածը նպատակ ուներ հիմնավորելու ադրբեջանցիների կապը հնագույն Իրանի մշակույթի

37 Ավելի մանրամասն տե՛ս Hayk Hakobyan, Karen Hovhannisyan, “Pseudo-Albanica. Fake Caucasian Albanian “Inscriptions” and “Manuscripts” in the Discourse of Modern Inter-Caucasian Identity Search,” *III μυθιστορία по кавказско-каспийской словестности* 4 (2) (2023): 147-154:

38 Մասնագիտական քննարկում բան. գիտ. դոկտոր, պրոֆ. Գառնիկ Ասատրյանի հետ, 15.05.2023:

հետ և նույնիսկ իրանականի վրա «ադրբեջանականի» ազդեցությունը, ապա «ադ-վանական տեսությունը» առավել շահավետ եղավ քաղաքական առումով, քանի որ հնարավորություն էր տալիս յուրացնելու Ադվանքի՝ քրիստոնյա պետության մշակու-թային ժառանգությունը, այդ թվում՝ նրա նյութական և հոգևոր արժեքները, և հա-վակնելու նաև Արցախի մշակութային ժառանգությանը: Հետագա տասնամյակների ընթացքում այս գաղափարական մոդելն ընդլայնվեց՝ ներգրավելով ոչ միայն պատ-մաբաններին, այլև գրողներին, արվեստագետներին և հնագետներին, վերջերս՝ նաև ուղղափառ հոգևորականներին: Խորհրդային շրջանում ձևավորված պատմաշարը, ըստ էության, պահպանվեց նաև հետխորհրդային Ադրբեջանի գաղափարախոսու-թյան մեջ՝ ստանալով նոր՝ առավել ագրեսիվ ձևեր: Այն, ինչ սկզբում ներկայացվում էր որպես պատմական ինքնության վերականգնում, իրականում վերածվեց անցյալի «վերափոխման» քաղաքականության: Հայկական, վրացական և իրանական մշա-կութային ժառանգությունն սկսեց դիտարկվել որպես «ադվանական», իսկ այնու-հետև՝ «թյուրք-ադրբեջանական»:

Այս գործընթացում ակնհայտ է ոչ միայն պատմական փաստերի միտումնավոր խեղաթյուրումը, այլև գիտական քողով իրականացվող մշակութային յուրացումը: Հատկանշական է, որ նույն մոդելներն այսօր որդեգրում են նաև Ադրբեջանում ապ-րող ազգային փոքրամասնությունները՝ լեզգիները, ռուտուլները և ուրիշներ: Հաճախ Ադրբեջանի իշխանությունների լուռ կամ բացահայտ աջակցությամբ նրանք սկսում են կառուցել սեփական «հին պետականության» պատմությունները՝ օգտագործելով նույն մեթոդները, որոնք ժամանակին կիրառվեցին ադրբեջանական ազգային ինք-նության ձևավորման համար: Այս երևույթը կարելի է բնորոշել որպես «էթնոգենե-տիկ» միֆերի շղթայական տարածում, երբ մի ժողովրդի մշակած ազգային-պատ-մական հայեցակարգը դառնում է նախադեպ մյուսների համար: Որպես արդյունք՝ ձևավորվում է միասնական քաղաքական խոսույթ, որտեղ տարբեր էթնիկ հանրույթ-ներ, առաջնորդվելով նույն գաղափարական մոդելով, հավակնում են տիրելու տա-րածաշրջանի քրիստոնեական և նախաթուրքական ժառանգությանը: Այս «հավաքա-կան յուրացման» գործընթացը կարելի է դիտարկել որպես հակահիշողության ձև՝ ուղղված ոչ թե սեփական անցյալի բացահայտմանը, այլ տարածաշրջանի իրական պատմական հիշողության ջնջմանը և դրա փոխարինմանը պետականորեն ընդու-նելի մտացածին պատմությամբ: Այսինքն՝ Ադրբեջանի և նրա ազգային փոքրամաս-նությունների կողմից կիրառվող պատմաշարերի վերակառուցումը գիտական հետա-գոտության արդյունք չէ, այլ քաղաքական, գաղափարախոսական գործիք՝ ուղղված տարածքային հավակնությունների և մշակութային գերակայության արդարացմանը: Այս միտումը, որն սկիզբ առավ խորհրդային գաղափարական դաշտում, այսօր վե-րածվել է տարածաշրջանի պատմական գիտակցության մանիպուլյացիայի վտան-գավոր գործոնի՝ ազդելով ինչպես գիտական հարթության, այնպես էլ աշխարհաքա-ղաքական, միջազգային քաղաքականության, միջկրոնական փոխհարաբերություն-ների վրա:

THE MEDIAN AND ALBANIAN THEORIES OF AZERBAIJANI ETHNOGENESIS
IN THE CONTEXT OF POLITICAL TRANSFORMATIONS
OF THE 20TH CENTURY

Hayk Hakobyan,

Institute of Archaeology and Ethnography, NAS RA

Matenadaran – Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts Research

Institute of Oriental Studies, Russian-Armenian (Slavonic) University, Armenia

SUMMARY

The article examines the ideological formation of Azerbaijani historiography from the 1930s to the present day, focusing on the mechanisms through which the discourse of “autochthony” was constructed to present Azerbaijanis as an ancient people indigenous to the South Caucasus. It analyzes the emergence and development of the Median and Albanian theories as historical-political constructs shaped within the Soviet ideological framework and later adopted by the independent Azerbaijani state. The study demonstrates that these narratives have served primarily political rather than scholarly purposes, particularly in legitimizing the appropriation of Armenian cultural and historical heritage. Furthermore, it highlights how, in recent decades, similar ethno-genetic models have been adopted by Azerbaijan’s national minorities, who have begun constructing their own myths of “ancient statehood.” This phenomenon is interpreted as a process of “collective appropriation” aimed at replacing the region’s authentic historical memory with an artificial, politically advantageous mythology. Consequently, the article offers a critical perspective on the reconstruction of historical consciousness and the mechanisms of cultural memory manipulation in modern Azerbaijani historiography.

Key words: Azerbaijani historiography, discourse of indigeneity, theory of “Median origin,” theory of “Albanian origin,” manipulation of historical memory, cultural appropriation.

МИДИЙСКАЯ И АЛБАНСКАЯ ТЕОРИИ ЭТНОГЕНЕЗА АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ XX ВЕКА

Айк Акопян,

Институт археологии и этнографии НАН РА,

*Матенадаран – Научно-исследовательский институт древних рукописей имени
Месропа Маштоца,*

*Институт востоковедения, Российско-армянский (славянский) университет,
Армения*

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена идеологическому формированию азербайджанской историографии с 1930-х годов до наших дней. Основное внимание уделяется механизмам, посредством которых был сконструирован дискурс “автохтонности,” призванный представить азербайджанцев как древний народ, исконно принадлежащий Южному Кавказу. Анализируется происхождение и развитие “мидийской” и “албанской” теорий как историко-политических конструкторов, сформированных в рамках советской идеологии и впоследствии унаследованных государственной идеологией независимого Азербайджана. Показано, что данные нарративы служили не научным, а политическим целям — в частности, для легитимации присвоения армянского культурного и исторического наследия. Отдельное внимание уделено тому, что в последние десятилетия аналогичные этногенетические модели усваиваются и национальными меньшинствами Азербайджана, которые начинают конструировать собственные мифы о «древней государственности». Этот феномен интерпретируется как процесс «коллективного присвоения», направленный на подмену подлинной исторической памяти региона искусственной, политически, идеологически выгодной мифологией. Таким образом, статья предлагает критический взгляд на реконструкцию исторического сознания и механизмы манипуляции культурной памятью в современной азербайджанской историографии.

Ключевые слова: Азербайджанская историография, дискурс автохтонности, теория “мидийского происхождения,” теория “албанского происхождения,” манипуляция исторической памятью, культурная апроприация.

REFERENCES

Abduragimov, Gadzi A. *Кавказская Албания-Лезгистан: история и современность* [Caucasian Albania-Lezgistan: History and Modernity]. Makhachkala: Publishing House of Dagestan State Pedagogical University, 1995;

Akhundov, Fuad *Օ պրիչինախ Իսիֆի Օրբելի քննադատության* [On the Causes of the Disappearance of Iosif Orbeli's Book], compiled by R. Huseynov; translated from Classical Armenian by Z. Aleksidze [et al.], Center for Caucasian History at the Institute of Socio-Political Studies "Azer-Globe." Baku, 2018;

Akhundov, Fuad *Разрушители фальсификаций*. Т. 1. [Destroyers of Falsifications, vol. 1]. Baku: Azer-Globe Publishing House, 2012;

Akhundov, Fuad *Разрушители фальсификаций*. Т. 2 [Destroyers of Falsifications, vol. 2]. Baku: CBS Publishing House, 2014;

Aliyev, Igrar. *История Мидии. Т. I. Введение в историю Мидии. Кандидатская диссертация (1948)* [History of Media. Vol. I: Introduction to the History of Media. Candidate Dissertation, No. 4]. Baku: Institute of History and Ethnology, National Academy of Sciences of Azerbaijan, 2025;

Aliyev, Igrar. *Очерк истории Атропатены* [Outline of the History of Atropatena]. Baku: Azerneshr, 1989;

Aliyev, Said. "К вопросу об этногенезе азербайджанских тюрков" [On the Question of the Ethnogenesis of Azerbaijani Turks] in M. N. Guboglo (ed.), *III Конгресс этнографов и антропологов России, 8-11 июня 1999 г., Москва. Тезисы докладов* [Proceedings of the III Congress of Ethnographers and Anthropologists of Russia, June 8–11, 1999, Moscow: Abstracts of Presentations]. Moscow: Institute of Ethnology and Anthropology, Russian Academy of Sciences, 1999, 388;

Assmann, Jan. *Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности* [Cultural Memory: Writing, Remembrance of the Past, and Political Identity in High Cultures of Antiquity], translated from German by M. M. Sokolskaya. Moscow: Languages of Slavic Culture, 2004;

Baghirov, Mirhuseyn. *Об очередных задачах интеллигенции Азербайджана* [On the Current Tasks of the Azerbaijani Intelligentsia]. Baku: Azerneshr, 1950;

Buniatov, Zia. "Ещё раз о не изданных страницах "Истории Агван" Моисея Каганкатваци" [Once Again on the Unpublished Pages of 'The History of Agvan' by Moses of Kaghankatvatsi]. *Известия Академии наук Азербайджанской ССР. Серия истории* [Izvestiya of the Academy of Sciences of the Azerbaijani SSR, Series of History] 4 (1961): 3-9;

Buniatov, Zia. "О хронологическом несоответствии глав "Истории Агван" Моисея Каганкатваци" [On the Chronological Inconsistency of the Chapters of 'The History of Agvan' by Moses of Kaghankatvatsi]. *Доклады Академии наук Азербайджанской ССР* [Proceedings of the Academy of Sciences of the Azerbaijani SSR] 4 (1965): 65-67.

Buniatov, Zia. *Азербайджан в VII–IX вв.* [Azerbaijan in the 7th–9th Centuries]. Baku: Publishing House of the Academy of Sciences of the Azerbaijani SSR, 1965;

Dyakonov, Igor. *Книга воспоминаний* [Book of Memories]. Saint Petersburg: Evropeyskiy Dom, 1995;

Guseinov, Rizvan. “О тюрках IV–VII вв. в зоне Кавказской Албании” [On the Turks of the 4th–7th Centuries in the Zone of Caucasian Albania]. In I. Aliev (ed.), *Вопросы истории Кавказской Албании* [Questions of the History of Caucasian Albania]. Baku: Publishing House of the Academy of Sciences of the Azerbaijani SSR, 1962, 171-190;

Hakobyan Hayk, Hovhannisyan Karen. «نوشتہ‌ها» و «نسخه‌های خطی» جعلی. آلبانیای قفقازی ساختگی. «Inscriptions» and «Manuscripts» in the Discourse of Modern Inter-Caucasian Identity Search], *Штудии по кавказско-каспийской словестности* [Studies in Caucasian-Caspian Literature] 4 (2) (2023): 147-154;

Ibragimov, Zejnal. *Писатели и историки о мужестве и доблести азербайджанцев* [Writers and Historians on the Courage and Valor of Azerbaijanis], Party History Institute named after S. Shahumyan. Baku: Azerneshr, 1943;

Ibragimov, Zejnal, Tokarzhevsky, Evgenij. *Развитие советской исторической науки в Азербайджане* [The Development of Soviet Historical Science in Azerbaijan]. Baku, 1964;

Klimov, Alexander, Djafarzade, I., Yampol'sky, Z. “Об итогах изучения территории Азербайджана за 20 лет” [On the Results of the Study of the Territory of Azerbaijan over 20 Years], *Известия Азербайджанского филиала Академии наук СССР* [Izvestiya of the Azerbaijani Branch of the Academy of Sciences of the USSR] 2 (1940): 65-71;

Sumbatzade, Aga. *Азербайджанская историография XIX-XX вв.* [Azerbaijani Historiography of the 19th–20th Centuries]. Baku: Elm, 1987;

Yampol'sky, Zinovij. *Атропатена и Кавказская Албания в I в. до н. э. – III в. н. э.* [Atropatena and Caucasian Albania from the 1st century B.C. to the 3rd century A.D.]. Baku, 1952;

Zerubavel, Yael, “Динамика коллективной памяти” [The Dynamics of Collective Memory] in *Империя и нация в зеркале исторической памяти. Сборник статей* [Empire and Nation in the Mirror of Historical Memory]. Moscow: Novoe Izdatelstvo, 2011, 10-29;

История Азербайджана (краткий очерк) [History of Azerbaijan (A Short Outline)]. Baku: Azerbaijani Branch of the Academy of Sciences of the USSR, 1941;

История Азербайджана в 3 томах [History of Azerbaijan. 3 vols], edited by Igrar Guseinov et al. Baku: Publishing House of the Academy of Sciences of the Azerbaijani SSR, 1958.

Հեղինակի մասին

About the author

Об авторе

Հայկ Հակոբյան, պատմական գիտությունների թեկնածու, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտի (Մատենադարան) և ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող:

Ուսումնասիրությունների ոլորտները՝ միջնադարագիտություն, հայագիտություն, պատմական աստվածաբանություն, կովկասագիտություն:

Էլ. փոստի հասցե՝ haykhakobyan913@gmail.com

Hayk Hakobyan, PhD in History, Senior Researcher at the Mesrop Mashtots Research Institute of Ancient Manuscripts (Matenadaran) and at the Institute of Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Armenia.

Research fields: Medieval and Armenian Studies, Historical Theology, Caucasian Studies.

Email: haykhakobyan913@gmail.com

Айк Акопян, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Института древних рукописей имени Месропа Маштоца (Матенадаран), а также Института археологии и этнографии Национальной академии наук Армении.

Область исследований: медиевистика, арменоведение, историческое богословие, кавказоведение.

Эл. почта: haykhakobyan913@gmail.com